

Boek van de maand

Prof. G.M. den Hartogh en de Vrijmaking

J. Kamphuis

Woensdag 17 januari 1934 is in de geschiedenis van onze Theologische Universiteit in Kampen een belangrijke dag geweest. Van grote betekenis voor de kerken, die deze ‘opleiding tot de dienst des Woords’ in het jaar 1854 als een kostbaar instrument ontvingen. Op die dag trad prof. A.G. Honig, die sinds vele jaren de dogmatiek had onderwezen, terug en aanvaardde dr. K. Schilder als zijn opvolger dit ambt.

Op diezelfde dag was er nog een ambtsaanvaarding. Er was nl. nog een vacature, in de kerkgeschiedenis en het kerkrecht. Hiervoor had de generale synode van Middelburg G.M. den Hartogh benoemd. Hij was predikant in Hazerswoude en had ook een juridische studie achter de rug.

Opponenten

Beide nieuw-opgetreden hoogleraren zouden ieder op zijn eigen wijze in de komende tijd van zich doen spreken. Allereerst prof. Schilder. Hij stond al jaren in het midden van het kerkelijk leven door zijn vele publicaties, ook door zijn leiding in het weekblad *De Reformatie*. In 1934 werd hij op enkelvoudige voordracht benoemd. Maar nog maar tien jaar later in 1944 schorste de generale synode te Utrecht hem als hoogleraar en als emeritus-predikant vanwege wat, met beroep op de kerkorde, de grove zonde van scheurmaking werd genoemd. En daarna volgde zijn afzetting. Het was midden in de barre bezettingstijd. Schilder was in 1940 al gevangengenomen en moest daarna nog weer onderduiken, omdat een nieuwe arrestatie dreigde. In *die* tijd viel hij ten offer, omdat hij ‘de vrijheid van de christen’, die hij onverschrokken had beleden en verdedigd tegen de nazi-tiranerie, óók bleef belijden tegenover een synode die *haar* heerschappij over de kerk van Christus ten koste van de vrede in de kerk meende te moeten doorzetten. In deze vrijheid ging hij de kerken voor in de *vrijmaking* van bovenschrijftuurlijke bindingen, de Vrijmaking van 1944 e.v.j.

En nu professor Gerrit Marinus den Hartogh. Op 17 januari van het jaar 1934 stonden ze *naast* elkaar als nieuw-aangetreden, Schilder en Den Hartogh. Maar hoe snel zouden ze *tegenover* elkaar komen te staan vanaf de Amsterdamse synode van 1936. Tegenover elkaar in de strijd over de binding aan nieuwe leeruitspraken, in de strijd om de diepe vragen van het gezag in Christus’ kerk. Collegae waren ze in de dienst van de opleiding geworden. Ze werden opponenten in de kerkstrijd. *Een zeer bitter ding!*

Over professor Schilder, zijn werk en betekenis zijn al vele publicaties verschenen. Het is uit een oogpunt van kerkhistorisch onderzoek goed, dat nu ook aan professor Den Hartogh een uitvoerige studie is gewijd. Het is het proefschrift waarmee Th.J.S. van Staalduine tot theologisch doctor promoveerde aan de PKN-Universiteit te Kampen (de voortzetting van de synodale Theologische Universiteit). Het proefschrift ligt voor mij. We zien op het omslag een sprekende foto van het duo Den Hartogh-Schilder op de dag van hun ambtsaanvaarding. Hoe dicht bijeen! Hoe nauw verbonden in de éne dienst. Het is, als zien beiden elkaar in afwachting aan: wat zal de samenwerking brengen? Hoe zouden de wegen kort nadien ver uiteengaan! De sprekende foto maakt voor mij als beschouwer ook veel herinnering los. Ik weet me in veel opzichten gevormd door Schilder. Aan hem ben ik verbonden als aan een voorganger. Ik heb als jong student ook nog Den Hartogh gehoord. Het was in 1942, toen hij propedeutische colleges (inleiding in ‘Christelijke Religie’) waarnam voor de toen nog maar kort ondergedoken prof. Schilder. Voor het laatst zag ik prof. Den Hartogh in 1945. Het was in de rechtszaal in Zwolle, toen in kort

geding recht werd gesproken in de vraag *welk* studentencorps rechtsopvolger was van het oude FQI. Was dat het corps aan de Oudestraat, de synodale Hogeschool óf dat aan de Broederweg, waar de vrijgemaakte Hogeschool onderdak had gevonden in het voormalige studentenhospitium? Den Hartogh was juridisch adviseur van het ene corps. Ik was gedaagd als pretor (voorzitter) van het andere. We kwamen nog even in gesprek, daar in de rechtszaal! Ook tussen de hoogleraar en de student waren de wegen al ver uiteengegaan. Toch beiden - ieder op eigen plaats - nauw verbonden aan de Afscheiding van 1834, waaruit de opleidingsschool van Kampen voort was gekomen!

Vrijmaking en Afscheiding

Van Staalduine heeft zijn studie als hoofdtitel meegegeven: *Om de lijn van de Afscheiding*. De ondertitel luidt: 'Prof. dr. G.M. den Hartogh en de Vrijmaking van 1944.' Vrijmaking én Afscheiding - om die beide kerkhistorische complexen heeft Van Staalduine zijn historisch-biografisch exposé gegroepeerd. Een meesterzet! Door Den Hartogh in die dubbele belichting te zetten, wil hij duidelijk maken hoe de 'afgescheiden' vroomheid van Den Hartogh vooral inzake het religieuze zelfonderzoek (de vraag: ben ik wel waarlijk een gelovige, een kind van God?) in radicaal verzet kwam tegen de leer over het genadeverbond, zoals Schilder deze bezig was te ontwikkelen en zoals ds. Douwe van Dijk van Groningen die in de prediking op zijn eigen wijze uitdroeg. Hier werd de noodzaak van het 'zelfonderzoek' per se niet ontkend. Maar hier werd er grote nadruk op gelegd, dat dit 'zelfonderzoek' niet anders op rechte wijze kon worden betracht dan in het geloof en in het grote kader van het genadeverbond.

Prof. Den Hartogh meende 'in de lijn van de Afscheiding' te staan. Hij heeft dat in de tijd van de Vrijmaking ook nadrukkelijk tot thema gemaakt en verdedigd tegenover vrijgemaakte oppositie. Jammer is het, maar ik meen dat de schrijver zich op dit aangelegen punt nadrukkelijk heeft onthouden 'van een toetsing of synodalen en vrijgemaakten zich terecht op deze traditie meenden te mogen beroepen' (p. 14). In dit opzicht stelt deze zeer uitvoerige studie, die toch ook wel vaak aan detailinformatie zich wat te buiten gaat, teleur. Daardoor houdt het geheel iets formeels. Hoe kun je nu als het grote thema stellen, dat het Den Hartogh in zijn strijd tegen de Vrijmaking ging 'om de lijn van de Afscheiding', als je direct in het begin van je verhaal al vastlegt dat je over die *lijn* geen uitspraak zult doen? De geschiedenis van theologie én van vroomheid komt hier, helaas, te kort.

Dat wil niet zeggen dat ons hier niet zeer veel wordt geboden. Van Staalduine heeft gebruik kunnen maken van het rijke archief van professor Den Hartogh. Hij maakt daarvan kundig en overvloedig gebruik. Er is in *Nader Bekeken* (januari 2005, p. 7) van de hand van ds. J.W. van der Jagt al een behartigenswaardig artikel over deze dissertatie verschenen. Ik wil in deze bijdrage de hoogleraar trachten te tekenen onder drieërlei gezichtshoek, waarbij ik dankbaar gebruik maak van het door de schrijver verzamelde materiaal en hem ook kritische vragen wil stellen. Maar het gaat mij om die 'drieërlei gezichtshoek'. M.i. was Den Hartogh in de eerste plaats een *moedig man*, in de tweede plaats een *gekweld mens* en in de derde plaats een *radicale partijganger* van de synodale leer en het synodale kerkrecht.

Een moedig man

Terecht karakteriseert Van Staalduine Den Hartogh als een 'radicaal anti-fascist' (p. 117). Hij toonde dat allereerst al duidelijk in de kerkelijke adviezen aan de synode en aan de kerken: het lidmaatschap van de fascistische NSB werd door de synode onverenigbaar geacht met het *kerklidmaatschap*. In deze lijn adviseerde Den Hartogh dan ook de kerken met betrekking tot de oefening van de tucht, zeker in de afhouding van het avondmaal: 'de cesuur van 10 mei 1940 veranderde daaraan niets.' Zo kan het werk van de man van het kerkrecht in *Kampen* worden getypeerd. Het is heel anders gesteld met de gezaghebbende canonicus van de Vrije Universiteit, prof. H.H. Kuyper! Voor en zeker tijdens de oorlog was zijn advies: géén tucht. Hier is een

duidelijke breuk tussen beide hoogleraren te constateren. Het was moedig van Den Hartogh, dat de inhoud van zijn adviezen geen verandering onderging, toen Nederland door de Duitsers was bezet. Het was eveneens een zaak van geestelijke moed, dat hij op dit punt niet voor een breuk met zijn leermeester Kuyper terugschrok. Hij deed dit evenmin, toen Kuyper de gereformeerde pers aanraade in de dagen van bezetting vooral aan de bezetter geen aanstoot te geven. K. Schilder bleef het nationaal-socialisme in *De Reformatie* bestrijden. Den Hartogh deed het eveneens in *Antirevolutionaire Staatskunde* (p. 117,118). Het was 'nieuw heidendom'. Van Staalduine kan hier een correctie aanbrenge op het oordeel van G. Harinck in diens studie over *De Reformatie* in de periode 1920-1940. Ook door middel van artikelen in het toenmalige gereformeerde meisjesblad *Bouwen en bewaren* trachtte Den Hartogh de jeugd te wapenen tegen defaitisme. Hij deed het ook als lid van de Schoolraad voor 'Scholen met de Bijbel'. Hij deed het als curator van het Gereformeerd Gymnasium in Kampen. Hij deed het vooral in spreekbeurten én in de prediking zondag aan zondag. Van Staalduine citeert breed een dikwijls door Den Hartogh gehouden preek over Hebr. 12:3. Keer op keer waarschuwt de prediker tegen 'schepselverheerlijking', tegen het 'leunen op een almachtige staat', tegen 'deelneming aan organisaties of bewegingen, waarin een geest de leiding heeft, die niet uit God is'. Hij spoort aan om 'wat er ook de gevolgen van mogen zijn, de voorbiddingen, mede in het openbaar te blijven doen voor de wettige koningin, die God over ons gesteld heeft'. Het is volkomen juist, dat Den Hartogh zelf ná de oorlog zegt: 'Het is voor mij nog steeds een wonder, dat ik niet gearresteerd ben' (p. 121).

Inderdaad: een moedig man! Wie als spreker wél gevaarlijk is, maar tegelijk *geboden*, wie dan *niet* zwijgt (waarin H.H. Kuyper zijn kracht zocht en anderen adviseerde dat ook te doen!), hij toont *geestelijke moed*. Den Hartogh: zeker geen groot, geen oorspronkelijk theoloog, maar in de publieke ruimte van bezet Nederland wel een moedig christen.

Een moed, die Den Hartogh ruimte gaf ook op andere punten, vooral inzake het promotierecht van 'Kampen' (p. 202v), het conflict met H.H. Kuyper c.s. niet te schuwen.¹

Bestudering van het boek van Van Staalduine heeft bij mij het respect voor de moed die prof. Den Hartogh in bezettingstijd aan de dag heeft gelegd, verdiept. Ik constateer dit met vreugde.

Een gekweld mens

Maar deze moedige man was ook een *gekweld mens*. Van Staalduine geeft daarvan een soms onthutsend verslag vanuit het archief van Den Hartogh. Hij werd vaak geplaagd - en zijn leven werd soms bedreigd - door zware maagkwalen die hem zijn werk soms voor maanden onmogelijk maakten. Maar - Van Staalduine wijst hier nadrukkelijk op! - naast de lichamelijke voegden zich *geestelijke* problemen (p. 112). Reeds in 1920 was hij voor een tijd zijn geloofszekerheid 'radicaal kwijt'. Had hij zich niet alleen maar voor een gelovige *uitgegeven*? Zou hij niet voor eeuwig verloren zijn? Zijn broer schrijft in deze tijd aan een vriend over hem: '... wat is een mensch. Met Gerrit is het radicaal mis. ... Hij loeit het soms uit van angst. Hij voelt de hel al hier op aarde en ziet geen ontkomen. ... Hij roept het uit: ik heb geen Heiland voor mijn ziel.' Zo bij een ellendig sterven: zó gaat het nu 'met iemand die huichelt van Jezus te zijn' (p. 106). Gelukkig: deze deerniswekkende toestand gaat weer voorbij, maar keert toch - zelfs dertig jaar later! - weer terug: 'in 1956 kwamen de depressies in heviger mate terug. De geloofstwifel, angsten en somberheid dwongen hem opnieuw professionele hulp te zoeken' (p. 112).

Het is niet met graagte of uit zucht naar verachtelijk voyeurisme, dat ik deze zwarte bladzijden citeer. Aan het einde van zijn studie grijpt Van Staalduine op deze passages terug (waarbij hij de inzinking van 1956/1957 passeert) en schrijft, dat voor Schilder de kwestie van het zelfonderzoek 'maar een bijkomend aspect vormde in het spectrum van meningsverschillen', maar dat dit voor Den Hartogh 'de kern van de kwestie' was. Hier voelde hij zich een radicale tegenstander van iemand als ds. Douwe van Dijk. En dan merkt Van Staalduine op: 'Het zal alles te maken hebben gehad met het feit dat hij zowel bij zijn belijdenis als bij zijn keuze voor de theologische studie door een diep dal van geloofsstrijd was gegaan' (p. 484).

Ik breek voor een ogenblik het citaat af om het straks compleet te maken. Het gaat me nu eerst om de *aard* van deze ‘geloofstwijfel’. Steeds weer accentueert Van Staalduine, dat Den Hartogh werkelijk wel ‘verbondsmatig’ wilde leven en denken. Daarin raakte hij, zo meent de schrijver, de wezenlijke interesses van wat hij steeds noemt: de Reformatorische Beweging in de Gereformeerde kerken uit de jaren ’30 en ’40 van de vorige eeuw. Hij noemt dan de namen van o.m. A. Janse, ds. C. Vonk, ds. D. van Dijk, ds. I. de Wolff, ook van ds. (later prof.) C. Veenhof en B. Holwerda met hun sterke nadruk op het vertrouwen op de *beloften* van het genadeverbond. Maar steeds merkt Van Staalduine op: *hiernaast én hierbij* wilde Den Hartogh ook handhaven de noodzaak van het zelfonderzoek (p. 145). Hij meent dat dit voor *K. Schilder* maar een ‘bijkomend aspect’ was (p. 484). Maar voor Den Hartogh was het echt de kern van de zaak. En dan moest dat zelfonderzoek werkelijk een onderzoek naar de *staat* zijn, d.w.z. hier moest de vraag worden beantwoord: ‘ben ik wel een kind van God?’ *En*: ‘heeft God het nieuwe leven van de wedergeboorte wel in mij gewerkt?’ Dáárom was Den Hartogh, hoewel hij wist te waarschuwen voor een ‘wroeten in zichzelf’, toch óók tegenover Schilder van mening, dat dit zelfonderzoek wel degelijk ook *buiten* en *vóór* het geloof kan en moest plaatsvinden: ‘Het argument (van Schilder c.s.) dat zelfonderzoek slechts door *gelovigen* kan plaatsvinden, werd door Den Hartogh bestreden. De ongelovige kan er zich juist door verharderen of tot geloof komen’ (p. 149).

Kern van de zaak

Hier zijn we m.i. werkelijk bij de kern van de zaak, al is het de schrijver toch niet mogelijk de posities in deze geestelijke strijd helemaal zuiver in kaart te brengen. Wanneer hij de positie van Schilder probeert weer te geven, geeft hij in de eerste plaats al een lichte mistekening, wanneer hij stelt dat Schilder van oordeel is dat alleen *gelovigen* tot zelfonderzoek in staat zijn. Ja, het is maar een lichte mistekening, maar toch -, vooral wanneer de schrijver de positie van Schilder *cursiveert*, dan is het tijd om nauwkeurig te zijn! Schilder zegt regelmatig², dat het zelfonderzoek een *goed* werk is, een door God geboden werk. Maar dan stelt hij dit werk nooit buiten het geloof zelf en hij citeert dan graag de Catechismus van Heidelberg, waar we lezen dat goede werken zijn ‘*alléén* die uit waar geloof, naar de wet van God en tot zijn eer gedaan worden’ (antw. 91). Van Staalduine geeft als mening van Schilder: alleen *de gelovigen* zijn tot het zelfonderzoek in staat. Maar Schilder zegt liever: alleen *uit het geloof* zijn wij tot dit goede werk in staat. Het lijkt hetzelfde, maar het is het niet! Wie bij dit goede werk over ‘gelovigen’ spreekt, maakt de mogelijkheid tot dit door God geboden werk toch gemakkelijk tot iets *statisch*, maar bij Schilder is het opgenomen in de dynamiek van de *levende* omgang van God met zijn volk. Onze God *roept* ons altijd weer tot geloof, ook tot geloofsbezinning op onze *staat* voor God! Prof. Schilder onderscheidt wel degelijk tussen de *staat* voor God én onze *stand* in de actuele gehoorzaamheid in het nieuwe leven voor Gods aangezicht. Maar anders dan bij Den Hartogh is in de overwegingen van Schilder die ‘staat’ een zaak van de door God aan zijn volk, zijn kinderen, geschonken rechtspositie. Van Staalduine klaagt dat het gevolg bij deze opvatting is ‘een juridiserende theologie’ (p. 53, vgl. de klacht van Den Hartogh dat ‘in de rechtsrelatie tussen God en mens een “dode orthodoxie” gaat regeren’ (p. 159)). Hier zou een ‘al te juridisch hanteren van het verbond’ heersen (p. 160), dat Den Hartogh terecht zou hebben onderkend (vgl. ook p. 485). Maar het is een droeve vergissing! Schilder wordt niet moe te benadrukken dat Gods verbond *geen* contract is, met afspraken die het hart niet hoeven te raken. Het gaat God in zijn verbond juist *om* ons hart en nergens anders om. Vandaar het ‘alles of niets’ in dit verbond (vgl. de dissertatie van de Zuid-Afrikaanse theoloog Sybrand Strauss met de kenmerkende titel ‘*Alles of niets*’ - *K. Schilder oor die Verbond*, o.m. p. 275v over ‘recht in gemeenschap’, bij Schilder, maar ook bij een theoloog van de Afscheiding als F.M. ten Hoor, p. 278).

Mijnerzijds zou ik willen zeggen: is het huwelijk tussen man en vrouw soms minder dan een *liefdesrelatie*, waarbij het hart in geding is, omdat het óók een *rechtsrelatie* is? Een rechtsrelatie

allereerst voor God: Hij spreekt over dit recht van het heilig huwelijk tot in de wet van de tien geboden. Komt daarom de liefdesrelatie te kort? Het tegendeel is toch het geval! In vrije seksualiteit en niet verplichtend ‘samenleven’ kan er tijdelijk een ‘goed gevoel’ zijn, en waarom dan een ‘boterbriefje’ in het gemeentehuis gehaald. Maar het is Gods genade en barmhartigheid in het verbond van mens tot mens, dat Hijzelf dit verbond een zaak van *recht* doet zijn, omdat het Hem erom gaat, dat getrouwden zullen weten dat zij met lichaam en ziel elkaar toebehoren - in goede en kwade dagen, in voor- en tegenspoed. Hoeveel te meer geldt dit dan als het gaat om de verhouding die God scheidt met ons in het verbond van de genade! Het gaat de HERE dan om het *hart* van zijn volk. Dáárom spant Hij bij ontrouw zijn *rechts*gedingen aan: ‘Met Israël wil Hij een rechtsgeding aangaan’ (Mi. 6:2). Het is de tekst die Schilder zo dikwijls heeft beziggehouden: in *dit* verbond gáát het om het ‘ootmoedig wandelen met uw God’ (Mi. 6:8). Hoeveel misverstanden spookten er in de ziel van Den Hartogh en zoveel anderen, en blijven er ook maar spoken, tot in deze theologische dissertatie toe!

Door een diep dal

Hierboven brak ik de zin af, waarin Van Staaldoune, eindconclusie nemend, stelt dat Den Hartogh geijverd heeft voor de zaak van het zelfonderzoek, zoals hij dit zag, omdat hier voor hem de kern van de kwestie was gelegen. En zo geeft Van Staaldoune als zijn mening: ‘zal alles te maken hebben gehad met het feit dat hij ... door een diep dal van geloofsstrijd was gegaan.’ De schrijver doelt op de perioden van uiterste twijfel en van diepe wanhoop, die Den Hartogh heeft gekend. Toen ik in de dissertatie daarvan las in het begin van dit biografisch getinte kerkhistorische verhaal, toen heb ik gedacht: hoe moeilijk het ook is om over die wanhoop en twijfel in een recensie door te spreken, ik zal het toch moeten doen. Want deze wanhoop, waarin de hoofdpersoon van deze studie herhaaldelijk was verzonken, is *deerniswekkend*. En de man die in deze wanhoop wegzonk, is toen echt een deerniswekkend mens geweest. Daarover geen misverstand! Zelf heb ik in mijn jeugd en in mijn pastoraat ontmoetingen gehad met broeders en zusters in gelijke wanhoop neergezonken. Hoe greep dat aan! Daarom lees ik het *vervolg* van de zin die ik afbrak, ook met blijdschap, dat prof. Den Hartogh ten slotte ‘tot zijn geloofsvreugde zijn vastheid in God had kunnen vinden’ (p. 484).

Maar dit betekent *niet*, dat we deze twijfelperioden of deze wanhoop zouden moeten *wettigen*. Laat ik dat duidelijk mogen maken met een opmerking van A. Janse (hij is één van hen die door Den Hartogh samen met heel de ‘Reformatische Beweging’ is teruggewezen!) in die fijne, kleine levensschets, die hij in 1932 gaf van de Walcherse boer Lourens Ingelse, een piëtistisch man, die aan ‘ziekelijke bevinding’ ten onder dreigt te gaan. Ook Ingelse in de 18e eeuw, zoals Den Hartogh in de 20^e eeuw, was zo bang ‘onbekeerd’ te sterven: ‘zo dadelijk te moeten sterven en onbekeerd te zijn - dat was het allerverschrikkelijkst.’ Want hij miste in zijn binnenste ‘de ervaring van Jezus’, want hij leefde niet uit Gods beloften, maar uit en bij zijn eigen bevinding. Maar dan vertelt Janse, hoe er toch tussen al de onwijsheid van de ziekelijke bevinding het echte leven van Gods kinderen tot doorbraak kwam, *het geloof*. Dat was toen hij in al zijn twijfel en wanhoop een afbeelding zag van mensen ‘op hun knieën liggende, met hun handen samengevouwen, en hun aangezichten eerbiedig naar den hemel opheffende - en tot God biddende’ (*Lourens Ingelse*, p. 41). En dan schrijft Janse: ‘*Dat was het beslissende moment*. Nu ziet Lourens Ingelse omhoog, hij zoekt ... en vraagt naar Jezus *buiten* hem - hij roept Hem aan, die in de hemel is ... Zie - dat is *geloofswerkzaamheid* - hier scheurt even de mist van bevindingsgodsdienst en komt een zondaar tegenover zijn Zaligmaker te staan als een smeekeling. ... Dat is het keerpunt’ (*Lourens Ingelse*, p. 41,42).

Blijdschap dáárover. Maar niet om wat Janse terecht noemt de ‘eigenwillige godsdienst’ die ‘zoo’n taai onkruid is’, dat ‘zoodra maar even het geloof is werkzaam geweest’, komt weer ‘de ziekelijke bevinding in al zijn gemoedsverbijstering terug’ (p. 42).

Zó mogen we er dankbaar voor zijn, dat de door Van Staalduine beschreven hoogleraar ‘zijn vastheid *in God*’ hervond. Maar we blijven het diep betreuren dat hij ook daarna weer in wanhoop terug kon zinken (de periode 1956/57). Dat was, zou A. Janse zeggen, ‘gemoeds-verbijstering’ ten gevolge van een verkeerde vraagstelling, waarbij de mens naar *zichzelf* wordt verwezen om vaste grond te verkrijgen in plaats van naar zijn Heiland, die hem toch in de *belofte* van het evangelie wordt aangeboden met *bevel* van geloof en bekering.

En we blijven het betreuren, dat Den Hartogh zich niet raden liet door zijn broeders die van deze belofte en van het bevel ook hem spraken, maar integendeel tégen hen zijn strijd begon - de radicale partijganger!

Daarover in een afsluitend gedeelte van deze boekbespreking.

N.a.v. Th.J.S. van Staalduine, *Om de lijn van de Afscheiding. Prof. dr. G.M. den Hartogh en de Vrijmaking van 1944*, uitg. Groen, Heerenveen 2004. ISBN 90 5829 440 4, 551 pag. Prijs €22,50.

Noten:

- ^{1.} Ter zijde merk ik op dat Van Staalduine in noot 36 (p. 209) een onjuiste terminologie hanteert, wanneer hij vermeldt: ‘Na de vrijmaking *verleende* (curs. van mij, JK) de vrijgemaakte synode haar Theologische Hogeschool aan de Broederweg direct het promotierecht.’ Die synode verleende dit niet, maar *erkende* dit recht en droeg aan curatoren op ‘het gebruik-maken van die bevoegdheid mogelijk te maken’. Er is duidelijk verschil tussen het *verlenen* van een bevoegdheid (die er vóór die verlening dus niet was) én de *erkenning* van een bevoegdheid (die er dus reeds was, maar die lange jaren geen erkenning gevonden had). Vgl. *Acta Enschede*, 1945, art. 28. Preciesheid in de terminologie is over het algemeen niet het sterkste punt in de hier besproken studie!
- ^{2.} Er is vooral te wijzen op de brede verhandeling in K. Schilder, *Heid. Cat. II*, p. 499-520, waarin Schilder het rapport weergeeft, dat door hem (samen met prof. Vollenhoven) is ingediend bij de synode van Sneek 1939. Het moet me van het hart dat Van Staalduine op dit punt weinig tot geen gebruik maakt van dit hoofdstuk van Schilder, zo ook wanneer het gaat om ‘het getuigenis van de Heilige Geest’. Ook dan komt hij tot mistekeningen, zo wanneer hij meent, dat Schilder ‘de Geest definieerde’ als een kracht zonder eigen inhoud (p. 146, nt. 112). V.St. verwijst dan naar een niet door Schilder geautoriseerde lezing uit 1941, in Rotterdam gehouden. Maar reeds uit deze tekst kan duidelijk zijn, dat V.St. in de interpretatie van Schilder mistast, wanneer hij beweert dat Schilder stelt dat de *Geest* ‘een kracht zonder eigen inhoud’ is. Dat zou hem des te meer duidelijk hebben kunnen worden, wanneer hij ván het verslag over een lezing gegaan was naar de tekst van het door Schilder zelf geschreven deel van *Heid. Cat. II*, p. 485v. Het is duidelijk dat Schilder hier in aansluiting bij Greijdanus niet zonder meer over ‘de Geest’ spreekt, *maar* over het in art. 15 NGB genoemde ‘*getuigenis* van de Geest’ ten aanzien van het (door Gods Geest gegeven en gesproken!) Woord en God in de heilige Schrift. Dan betoogt Schilder dat dit getuigenis aangaande de Schrift niet de *grond* is waarop ons Schriftgeloof rust, maar de ‘bewegende *oorzaak*’ waardoor wij door deze krachtige werking van de Geest ertoe waren gebracht het Woord van de Geest *in* de Schriften te geloven. Het kader waarin Greijdanus en Schilder handelen over dit getuigenis, is dat van *het geloof in de Schriften als Gods Woord*, het geloof dat de Bijbel *in zichzelf* het betrouwbare Woord van God is: de *autopistie* van de Schrift!
Ook wanneer men (zoals schrijver dezes) van oordeel is dat door Greijdanus en Schilder over dit centrale thema niet het laatste woord is gesproken (het ‘getuigenis’ van de Geest, zo kan men overwegen, is toch ook op te vatten als het getuigenis van de Geest *in* de Schriften *over* de Schriften en een getuigenis dat door diezelfde Geest in de harten van de gelovigen wordt ingedragen, zie bijv. Ps. 119:11; Ps. 16:17; vgl. ook met betrekking tot het getuigenis van de Geest inzake ons kindschap Gods, Calvijn op Rom. 8:16: ‘onder het Evangelie (is het) de Geest der aanneming (die) onze zielen vrolijk maakt’), dan nog *blijft* de hartelijke overeenstemming met beide hoogleraren in hun strijd vóór de geloofwaardigheid en betrouwbaarheid van de Schrift *in zichzelf*-, een strijd tegen alle subjectivistische ondermijning van het geloof in de Schrift ter wille van het Geestesgetuigenis in de Schriften zelf.